

WARMI MASIY

FEMINISMO ANDINO,
INKAKUNAQ PACHAMPI PAQARISPA

WARMIMASIY. Feminismo andino, Inkakunaq pachampi paqarispa ©
Copyright, 2021 de Helen Quiñones Loaiza y Trilce García Cosavalente.
Todos los derechos reservados. Ninguna parte de este cómic puede ser
reproducida de ninguna manera sin el permiso escrito de Helen Quiñones
Loaiza, Trilce García Cosavalente y el Goethe-Institut Indonesien.

WARMIMASIY. Feminismo andino, Inkakunaq pachampi paqarispa © de
Helen Quiñones Loaiza y Trilce García Cosavalente fue desarrollado como
parte de *Movements and Moments – Feminists Generations*, una iniciativa
del Goethe-Institut. El proyecto pretende hacer visibles los activismos
feministas indígenas y a las protagonistas del Sur Global relatando sus
historias de vida en el formato altamente accesible del cómic.

WARMIMASIY

FEMINISMO ANDINO,
INKAKUNAQ PACHAMPI
PAQARISPA

Allinllachu... Wahakamuchkani,
yachaytan munayman ¿Imaraykun
feministakuna, warmikunata
t'aqanachiyta qusankumanta munanku?

Helen Quiñones, rimana wasipi llank'an, chaymantapas warmikunarayku Qusqu, Perú suyupi, llank'an

Ayllupi tiyaqkunapaqqa sinchi llakikuymi.
Taytaywanqa manan kuskachasqachu kawsarani, payqa manan munakuyninta rikuchikuranachu ichaqa irqi kayniymanta munay yuyaykunan sunquypi tarikun.
Mamayqa imaymanatan ruwaran nuqayku ñawpaqman puririnaykupaq.

Qusqu llaqtapi tiyani, kaypin inkakuna paqariranu. Hatun karay llaqtaq yuyayniywan kawsariyku, allinpaqchu utaq mana allinpaqchu, españolkunaq chayamusqankumantapacha llanthunwan kawsariyku.

Yachayninchiskunataqa yacharichispa paqarirayku, wiñarirayku ima, chay yachaykunataqa willakuykunapi, imaynatachus kay pachanchis paqariran, Apunchiskunamanta, hanaqpachamanta, may pachakamaqmanta, llapan antipi kawsaykunamanta ima.

Nuqamanta huq chikachanta yacharinaykipaqa, huq runakunamantawan willarisayki.

Kaymantachuná
qallarisunman

Manco Capac hinallataq Mama Oclo willakuyninmanta

Kay mast'ariyta
ruwariyku
kaymanta.

Imaymana
ususqakunawan,
materiales reciclados
nisqakunawan!

Tayta intiqa, kay pachapi mana allin kawsaykunata
qhawarimuspa, Manco Capac hinallataq Mama Oclo
wawankunata apachimusqa, kay pachanchista
allicharinankupaq.

Tayta Intiqa huk vara nisqata Manco Capacman qusqa,
chay varawanqa maypichus utqhaylla suchuyuqtin, pay
yachanan qarqan maypin willka llaqtata paqarichinankunta.

Kaymi foto oficialpaq,
jasirikuy Mama Oclo!

¡Suyakuymanchá ama kay
isankawan tukuy historia
qillqasqa mayt'ukunapi
llin'iywanankuta!

¡MACHU PICCHU,
NIYCHIS!

Manco Capac hinallataq Mama Oclo,
puriyninkuta qallarinku.

¡Hananay!
¡Sasapunin
kayqa kashan!

¡Atinkin
Manco!

Tukuytas purisqaku, kayta, haqayta.

¡Hananay!
¡Nishutan kay
varaqa llasan!

Maymanmi
isankata
wiqchumurani

Nishu sasas chay vara winayqa, manas
maypipas atikunchu...

Manapaspchá
kaychu vara karan,
huq varatapaschá
quwaranchis...

Chay Google
Maps nisqapi
mashkharusunman
chayri.

¡Huq p'unchaysi, chay pachata
tarinku!

¡AÑAY
TAYTA INTI!

Hinaspas Qusqu llaqtata paqarichiranku "Tiqsi muyu
puputin" Chawpi nisunmanchá. ¡Inkakunaq paqariyninta!

Ña pachata tarispaqa,
tayta Intiqa Manco
Capaqa kamachin,
llapan qharikunata
challwakunata hap'iyta,
wasikunata ruwayta,
yachachinanpaq; Mama
Ocllotataq kamachin
warmikunata, sirayta,
wasipi ruwaykunata,
yachachinanpaq.

¿Phushkallatachu
varahinata nuqaykunan
quwanqaku?

Warmimasiykuna, hamuychis,
*q'umir lliqllakuna awayta
yachachisaykichis, ñawpaq
kawsaykunapichuná
kaykunawan churakunkichis.

*Símbolo de la lucha feminista de América Latina.

Mamitaymanqa, Mama Oclloc kawsayni
saqisqanta paypas wasipi ruwaykunata
ruwanan karan.

Manataq ima allintapas
suyakunmanchu, ayllupi tiyaq
warmikunamanta, chaytapas
saqiwaranku, irinsya hinata.

Ichaga mamayqa huq
yuyaykunawanmi karan...

QUSQU 1997

¡Helen, utqhayta
purimuy! ¡Manan
tarde chayayta
munanichu,!

Mamay,
imataq
chayri?

Toritos de
Pukará

Runakunaqa wasi qatakunapi iskay
wakata churanku, llapan yawar ayllunkuta
amachanankupaq, ichaga iskaypuni kanan,
huk china, huk urqu, manahinaqa manan
allinchu kanman.

Kay huch'uy rimaymi
YANANTIN - DUALIDAD
Kayraykun imaynatachus
ayllupi kawsananku chayta
yachachin.

Chaypia nikon, maypichus lliw
yananta taringa, chayraqmi
allin kawsaytaqa taringaku.

Ñawpaq ura yachaykunanchismi
creyechiwaranchis, mana
yanayuq kanki chayqa, manan
imapas kankichu.

Ichaqa allinta
yuyaymanayukuspaqa, manan
chaykunallachu sasachaykunaqa
ayllupi tiyaq warmikuna
kawsayninkunamantaqa

Allinta qhawarisunman
chayqa, imaymana
sasachakuykunatan
tarinchis

HUQ LLAQTAKUNAMAN SIQARIY
CENTRALISMO **COLONIALISMO**
RACISMO **SARUNCHAY**
COMPLEMENTARIEDAD-YANANTIN

Huch'uycha kaspaymi, mamitaywan kushka huq huch'uy yawar ayllukunata watukuq purirayku.

Mamayqa yachachiq
kananpaq estudiayta
munaran.

Payqa imaymanakutan
ruwaran, hinaspapas
munayta runakunawan
rimaranpuni.

Ichaqa puriq watakunapi,
achkha wawayuqmi
tarikapuram.

... pisi yanapayllawan.

Rikusqaykichismanhina, qichwa
warmikunaqa, kallpasapa kayku,
imaynatachus ñawpa mamataytaykunaq
yuyayninta qichwa rimayninta apayku,
chaymantaqa kuisqa kayku ichaqa kay
tukuy watakunapi sarunchasqan karayku.

Nuqaq kawsayniyqa
thaq kananpaqmi
qhawarikusharan...

Suerteyuqmi karani,
educaci6n niyuq kanaypaq,
yachaywasiman rinaypaq
ima.

Wasiypi, imamaymana sasachaykuna,
maqanakuykuna, awqanakuykuna
qantinmi, manaña chaykuna rikunaypaqmi
yachaywasillapi qhipayta munarani.

Huch'uychaqaqtiykumantapacha
ñañaykunawan kuska, mamayta
nisyu violenciapi kawsasqanta
rikurayku, mana imata
ruwayta atispa.

Sipaychaña kaqtiymi,
mamayta hark'akurani
chay violenciamanta,
chaymi taytay wasimanta
pasapunayta munapuram.

...Chaymi wasiyanta pasapurani...

QUSQU

JILAYHUA

Ayllupi tiyaqkunaqa wawankunata huq llaqtakunaman apachinku, paykunaqa ninku, chay hatun llaqtakunapin allin kamunqaku, sumaq kawsayta tarimunqaku nispa.

DISCRIMINACIÓN

TRATA DE PERSONAS

RACISMO

Yachankichu maypin hanpina wasi kasqanta?

¿Qué dijo?*

No sé.**

Nuqaqa huq hinan kanay karan, huqmanmi t'irakunay karan, paykunahina kanaypaq.

*¿Imantan nin? **Manan yachanichu

Nuqaqa samiyuqmi karani,
estudiyatapas atirani, ichaqa
imaymanapi llank'apakuspa.

Runakunaqa qhawamaspa, tapuwanku,
imaraykuchus nuqaqa, estudiollapi
yuyachakuni.

Allinta yuyarispaqa, taytaymi kayhinata
uywawaranku.

Payqa allinta yachanayta munaran,
maykunapiqa nisyuta qapariwaspa,
maqawaspa ima, chaykunaqa nuqapaqqa
mana allinchu karan.

Kunan ichaqa, riqsikuni
payta, chay rimayninkunan
allinta yanapawaran
yachanaypaq.

Añay taytay, imaymana
yachachiwasqaykimanta.

Institutoman
haykuspan,
Sayanita
riqsirani.

Allillanchu, nuqan
kani Sayani.

Allillanmi, nuqan
kani Helen

Sayaniqa, allin
umayuqmi karan,
yuyaysapa, hinaspapas
anchata asichiwaran,
nuqaqa paymanta
kusionqa karani.

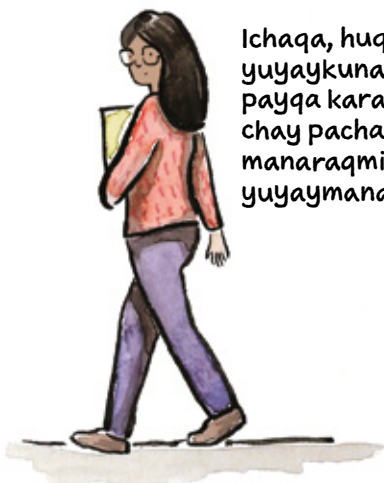

Nuqaqa riqsikuywanmi
paytaqa qhawarani, payqa
mana p'ingakuspa mana
pakaspa, runa simitapas
allinta rimarqan.

Payqa kusionqachuná pay
qasqanmanta karan.

Ichaga, huq
yuyaykunawanmi
payqa karan, nuqaqa
chay pachakunapiqa
manaraqmi payhinaqa
yuyaymanakuranichu.

¡Haku
marchakunaman!

Imaymanata kawsarispa, nuqaykuka munayta masichayukuyku.

¡¡¡Pachamama,
amahina kaychu,
kay examenta
pasachiwayku!!!

¡ha,ha,ha!

Qhipa watakunata
qhawarispaqa,
iskayniykuchunã
kasqan ñanpi
tarikurayku,
ichaqqa nuqaqa
chayraqmi
qallarisharani...

Kawsayniykuqa kallpachaykurqan
nuqa unquq qaytiy, chaymi tukuy
kawsayniyta t'iqrachiran.

¡Qanpaqmi,
kaypi kashani!

Nuqaqa manaraqmi
unquq kayta
munaranichu...

Ichaqa, taytanqa
q'imiwaranmi.

Kawsayniykuqa, mana allinman t'iqrarikapuran, imaymana sasachaykunawan, chaymi paywan t'aqanakapurayku.

Añay Sayani,
hamusqaykimanta.

Ama llakikuychu, allillanmi kanki.

P'inqasqan
kashani,
imataraqchá
runaqa ninqa.

Yuyariy, Pachamamanchisqa
manan hayk'aqpas
warmimasinkunataqa
qunqanqachu.

Manan allinchu
kani, nisyu llakisqan
kashani.

Warmimasiy? Tía,
imataq chayri?

Azulqa manan
qichwa simita
yachanchu,
Yachachinanchismi.

SAYANI

Riraysiway warmikunaq huñunakuyninman,
munaychan kanqa. Imaymanapin
yanaparinakuyku.

HELEN

Manachuná riymanchu, feministas warmikunaqa,
qusankuta saqinku, hinaspapas ñuñullankutan
qhawachikunku.

SAYANI

Ama llakikuychu,
ñuñuykikunaatqa manan
rikuyta munaykuchu.

HA, HA, HA...

Nuqaqa wawaykunatan mihuchinay, ¿feministakunachu mihunata rantipanaqaku?

Ruwayninchista mana feminismo sutiyayta munanki chayqa, ama llakikuychu.

Qusayki maqasunki chayri, ¿imatataq ruwanki? Saqipunaykichu, icha manachu.

Feministakuna yuyayninkunaqa manan ayllupi tijaqkunapaqchu, nuqaykuqa waq sasachaykunawanmi kanchis.

Ichaqa chaytan ruwanchis "feminismo indigena" sutiyasqan.

Manan violento runawanqa qhipasunmanchu, manan chay pukara llaqta wakahinachu kanchis.

Uyarinakunanchismi, manan mamanchis Micaela hinaqa tukusunmanchu.

Manañan hayk'aqpas kawsasunmanñachu, chay rimayhinaqa "Astawan maqawanki chayqa, aswantan munakuyki", chay rimayqa chinkapunanmi.

T'aqllakusun,
mamanchis
Micaelapaq!

Micaela Bastidas

Iskay pachaq pisqa chunka watañan Español runakuna kawsaranku kay Peru suyunchispi, chaypitaq taytanchis Tupac Amaru II hinallataq mamanchis Micaela Bastidas, hatun sayariyta qallariranku, Españolkuna lalinankupaq.

Yachasqanchisman hinaqa, manan kay hatun sayariwanqa llallirankuchu, ichaqa kay sayariwanmi qallarikuran independencia nisqa, tukuy llaqtakunapi.

Taytanchis Tupac Amaru II Llapan tukuy kawsayninkunatan estudiamurani hinallataq yawar ayllunmanta, maypin estudiamuran...

¿Micaela Bastidasmantari?

Paymantaqa examenpiqa manachuna tapunqakuchu.

Llapan mayt'u willakuykunapin Tupac Amarullamantan rimakun, Micaela Bastidastaq puriq masi hinallata qhawarinku.

Kunan watakunapiqa, ñan historiadores nisqakunaqa aswanta qharishanku indigena warmikunata, imaynatachus Micaela Bastidas warmihina ancha yuyaysapa kasqanmanta, chaymi paytaqa, ña riqsirichi kushañña.

Hap'iy kayta, utqhaylla aparuy,
manan pipas rikunasunkichu.

¡Amachakuy iskay
simikunamanta!

¡Ari!

Micaelaqa sapa kutinmi
Tupacamarutaqa imaymankunata
niran, payqa niran amachakuy,
ama nisyuta rikuchikuychu,
ñawparinanpaq españolkuna
llallinankupaq, Tupac
Amaruqa mana kasukusqachu
karan, chayranku paykuna
hap'ichikapuranku.

Sunqu nanay
wañuymanmi
sentenciasqa
karqanku.

Imaynataq kanman karan sichus Tupac Amaru, Micaela
Bastidasta kasukunman karan? Aswan allin ¿Imaynataq
kanman karan, sichus Micaela Bastidas sapallan
sayariyta aparinman karan?

Chaymantaña
rimasun, kunaanqa
llank'anaymi
kachkan.

Ñawpakamaykunaqa sapaqmi qillqakunman
karan.

Llaqtaypa
qispiranampaqmi
llapanta
saqirqani.

Manan
wawaykunata
t'ikariyta
rikusaqchu.

MICAELA
BASTIDAS
QUSQU
1744-1781

Paykunata uyarispan, imaymanakuna yuyayninwan chayamurqan, sapankanku huq yuyayniyuq kanku, ichaga paykunapura q'imirikunku, sunquymi chaykunata uyarispa kususqa karqan.

Nuqapas yuyaymanayukuspa nikurqani, ichapischá kawsayniy huq allin kawsaykunaman t'iqrakunman.

Nisyu kuraqcha kasaq, paya hinacha claseypi kasaq...

Yachay Wasi :
PUKLLASUNCHIS

Astawanmi warmikunawanqa rimaspa karqani, nuqapas qispiriyta munaspa.

Huq p'unchawmi, huk llank'anaypaq niwarqanku.

¿Nuqa radiopi rimañaypaq?!

Runa simi qichwa rimay yachaqtan munachkayku.

Karu ayllukunamanmi chayayta munayku.

Allin chaskisqa kankichis, kay programanchis "Q'ata unu ch'uya rimañinichis"

Warmikunaga nisyu sasachakuykunapi tarikunku, rimañinichiswanmi uyarichikunanchis, rimañinichiswanmi imaymana sasachaykuna t'iqrakunman.

Kunan p'unchawqa unquq wiqsayuq sipaschakunamanta rimarisunchis, chay embarazo adolescente nisqamanta, nisyu sasachakuymi kachkan.

Huq p'unchawmi
huk wahakamuy,
radioman
haykumun.

Allinllachu... Wahakamuchkani,
yachaytan munayman ¿Imaraykun
feministakuna, warmikunata
t'aqanachiyta qusankumanta
munanku?

Feminismuqa, manan warmi
qharitachu t'aqanachiytachu
munan.

Feminismuqa rikuchin, violencia ukhupi
tiyachkanki chayqa, manan allinchi,
manan hinallatachu qhawarina,
manapunin violenciaqa kananchu.

Kanmi huq munay
kawsaykuna.

Feminismuqa rikuchiwaran,
imaynatachus nuqa wawayta uywasaq
chayta, hinallataq yachachiwaran
imaynas musuq mamahina kasaq.

¿Ima
ñaqch'akuytan
kunan p'unchaw
señora
munanqa?

¡Simp'akunatan
munasaq!

Huch'uycha kayniymanta imaymana
allin yachaykuna kachkan sunquypi,
chaykunataqa wawayman yachachisaq,
ichaga sut'inmi kachkan huq mana allin
kawsaykuna, chaykunataqa, manañan
kawsarichiymanchu.

Tatayki kunan tuta
hamunqa, wasinmanmi
apasunki. Tutataña
wahamusayki.

Ya, mamay.

Azulhina, achkha wawakuna qichwa ayllukunapi uywasqa
kachkanku.

¿Wakin wawa warmikunaqa wawayuq kapunqaku,
ichachus kaykunata t'iqrasonman, proyecto de vida
nisqata, ruwachispa?

Wakin warmi wawakuna, sipaskuna,
yananta tariyta munaspa, chay Pucara
wakahinatachu maskhanqaku, ichachus
yuyaymanayukunqaku, paykuna kikinpi
yanan kasqanta.

Nisyu tapukuykunan
kachkan umaypi...
hinalla kachun,
aswanqa tusuchunku.

Kaykunata
yuyaymanayukuspan,
sunquy ukhupi nuqa
kikiyta panpachakuni,
imaraykuchus sipas
kachkaytiy maymanta
kasqayta p'inqakuq
karqani.

Kunanqa
kallpawan
maypipas
nini, nuqaqa
QICHTWA
warmin
kani.

Sasan karqan nuqaykupaq,
mamaypaq, kaykunata
hamut'anaykupaq,
ichaqa kunan pacha
wawakunaqa musuqña
kachkanku, huq
yuyaykunawanña
wiñarichkanku, Azul
wawaypas...

¡¡¡MAMAY!!!

¡SUYAMUCHKAWANCHIS!

¡Ari,
hakullaña!

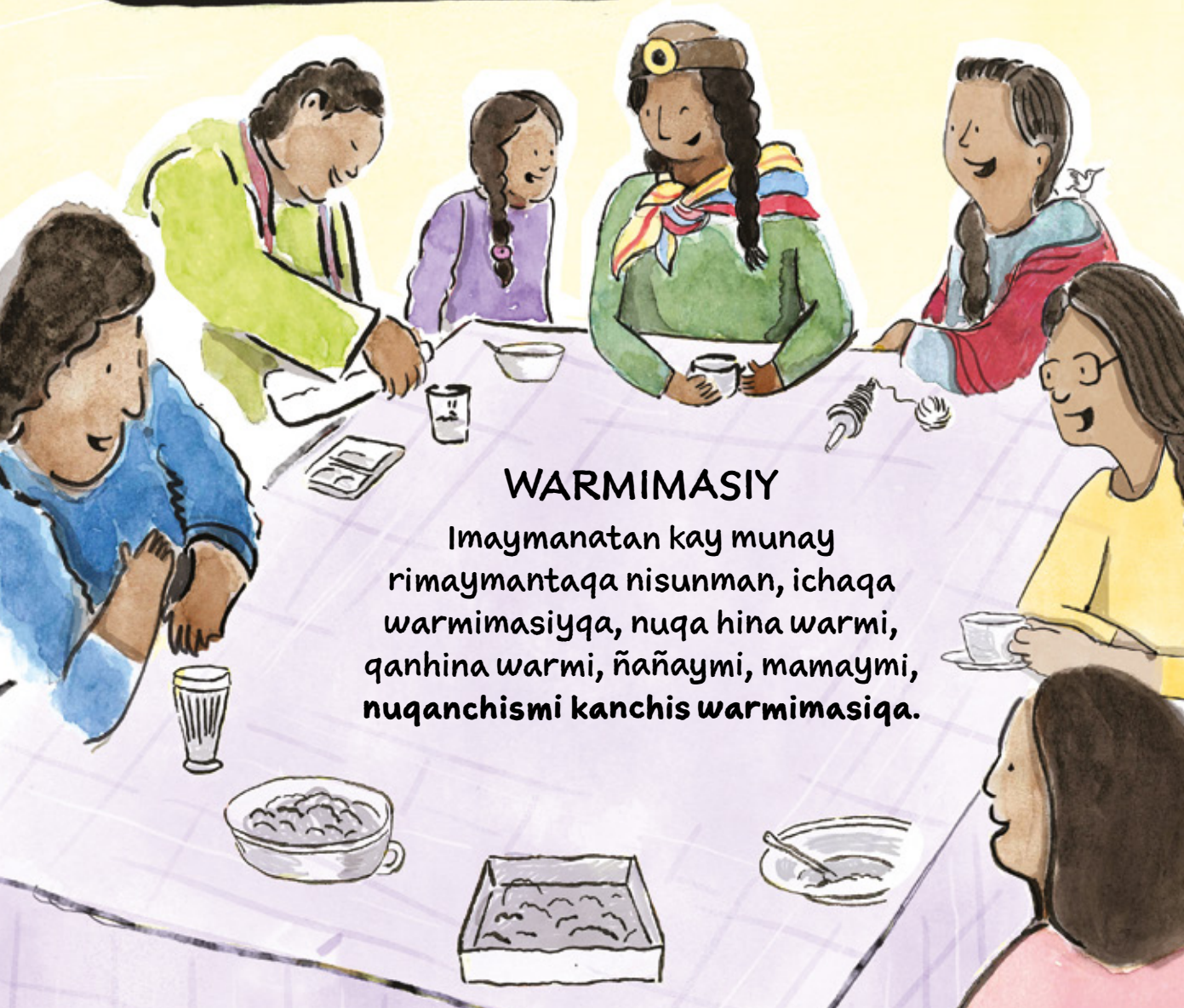

¡Azul, utqhayta!
¡Ama tardeta
chaysunchu!

Llank'anayqa allinta yanapawan, nuqa kikiyta riqsikunaypaq, nuqa kikiy qhawarikunaypaq, sunquypi thak kanaypaq, chaymantapas rikuchiwan kaykunata, imaymanaraqmi ayllunchiskunapi t'iqrarina kachkan, wakin kawsaykuna mana allinchi, wakinkunataq allin.

SAPA P'UNCHAWMI
ALLINPAQ
T'IQRARISUNMAN,
IMAYMANAKUNATA
YACHARISUNMAN...

WARMIMASIY

Imaymanatan kay munay rimaymantaqa nisunman, ichaqa warmimasiyqa, nuqa hina warmi, qanhina warmi, ñañaymi, mamaymi, nuqanchismi kanchis warmimasiqa.

AÑAY!

Helen Quiñones Loaiza
payqa kunan yachaywasipi
wawachakunawan
llank'an, ayllukunaq
yachayninkunamantapacha.

Payqa Qusqupi wawachantin
tiyan, sutintaq Azul.

Hinaqa ñañaykunaturaykuna,
huk sunqulla, huk kallpalla
puririnanchis. Maqanakuyta,
awqanakuyta tatichinanchis,
chinkachinanchis manan
qharichu ni warmichu,
iskayninmi makimanta
puririnanku, munayta
rimanayukuspa,
allin kawsayman
chayananchispaq.

WARMIMASIY:

HELEN QUIÑONES LOAIZA WILLAKUYNIN HINALLATAQ QICHWAMAN T'IQRACHIQ.
TRILCE GARCÍA COSVALENTE WILLAKUY QILLQAQ HINALLATAQ LLINP'IKUNA RUWAQ.

